

УДК 261.8 : [281.9(477)+282(438)1 "1632"

Михед О. В.

ПРАВОСЛАВНІ НА КОНВОКАЦІЙНОМУ СЕЙМІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (червень - липень 1632 р.)

У статті розглянуто діяльність православних послів на конвокаційному сеймі червні — липні 1632 р., що розпочав елекцію Владислава IV. Матеріали діаріуша цього сейму засвідчують, що православні, поєднавшись із протестантами, сформували потужну партію, керовану такими лідерами, як Адам Кисіль, Криштоф Радзивил та Петро Могिला. Вимоги православних, сформульовані на сеймі, заклали основу для «заспокоювальних статей», що стали фіналом елекції 1632-1633 рр.

У житті православної спільноти 1630-ті роки були далеко не найкращим часом. Так само, як і в попередні роки, Православна Церква змуше-

на була вирішувати чимало проблем. Активно нагадував про себе антагонізм між православними та унітатами. Якщо на теологічному рівні це

набувало вигляду словесної війни, то на політичному - особливої сеймової активності православної шляхти і міщанства. Полум'яні виступи православних на захист своєї віри лунали на сеймах уже від 1596 р., однак за правління короля Сигізмунда III православним не вдалося досягти очікуваного. Останній сейм, зібраний за його правління, вкотре відклав розгляд проблеми «заспокоєння людей грецької віри». Елекція 1632-1633 рр. відкривала перед ними шлях до нових сподівань, живила надією на краще ставлення до Православної Церкви, на остаточне вирішення наболілих проблем, що могло б настати з приходом до влади нового короля Владислава IV.

Нагадаємо, що елекція дозволяла переглянути й удосконалити старі закони і норми Речі Посполитої, додавши їх у *pacta conventa* для присяги новообраному королю. Під час елекції з'являлася можливість покращити взаємини між представниками світської та духовної влад, поклагодити конфлікти між представниками різних віровизнань, зробити прийнятнішими умови церковного життя. Тому на конвокаційному, елекційному та коронаційному сеймах (ці три сейми складають елекцію) збиралися послы з різних куточків Речі Посполитої, представники православних, католиків, протестантів та уніатів (мовою джерел: *nienunicy* чи *disunicy*, *katolicy*, *dissidenty* та *unitowie*). Сеймові засідання не обходилися без жвавих дискусій та суперечок між ними. Джерела (насамперед ідеться про щоденники трьох сеймів 1632-1633 рр.) переконують нас у тому, що найбільш актуальними та конфліктними були питання міжцерковних взаємин у цілому та проблеми православних зокрема. Чи не найактивнішими учасниками дискусій були православні послы. На думку Ф. Сисина, «православне питання» стало основною темою елекції 1632-1633 рр. [1]. Найкращим підтвердженням цієї тези є події у червні - липні 1632 р.

Джерелами до дослідження сеймової активності православних слугують уривки з діаріюшів 3-х сеймів, опубліковані у праці С. Голубева, присвяченій діяльності київського митрополита Петра Могили [2]. Проаналізувавши доступні тексти діаріюшів, переконуємось у тому, що найбільше свідчень про вимоги, з якими прибули на елекцію православні послы, їхнє бачення проблем своєї Церкви, погляд на союзників та ідейних опонентів, вияви незгодиподано саме в діаріюші конвокаційного сейму. Голубев використав рукопис діаріюша, узятий з «Acta interregni po śmierci jego M-ci Żygmunta trzeciego...» У примітках до своєї публікації він згадує інші видан-

ня, де вміщено матеріали діаріюша (зокрема: *Pamiętniki do panowania Żygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza*. - Warszawa, 1846; *Pamiętniki Albrechta Stanisława X. Radziwiłła, kanclerza W. Litewskiego*. Wydane z rękopisu przez Edwarda Raczyńskiego. - Poznań, 1839) [3]. З доступних уривків трьох діаріюшів він є найкоротшим. С. Голубев до опублікованого джерела додає також уривки-доповнення до його основного тексту [4]. Вочевидь, опублікований текст діаріюша є найповнішим. Один з уривків-доповнень датовано 3 липня. Записи в нашому діаріюші починаються 10 липня. З інших джерел дізнаємось про те, що початок сейму припадає на 22 червня 1632 р. Отже, діаріюш не інформує нас про перші дні роботи сейму. Так само не маємо свідчень про його роботу у проміжку між 3 та Юліпня.

Якщо звернутися до змісту всього того, що було занотовано у діаріюші, неважко помітити, що у доступному нам тексті досить мало нотаток, зроблених безпосередньо в ході засідань і записаних у процесі обговорення. Такий запис маємо лише за 5 днів. Більшу частину тексту складають вписані у діаріюш документи, що стали головною темою дискусії. Перший і чи не найважливіший такий документ - «Punkta dissidentium de religione» - так звані «Чотирнадцять пунктів», що їх склали православні послы, підтримувані протестантами напередодні сейму [5]. Два наступні документи тісно пов'язані з попереднім. Перший - «Punkta responsu dissidentibus de religione podane od panów katolików» - відповідь католиків на 14 пунктів. Другий - «Repłika dissidentium de religione, na punkta panów katolików» - відгук православних і протестантів на висловлену думку католиків.

Конвокаційний сейм розпочав роботу 22 червня 1632 р. Приїхавши у Варшаву, послы відбули молебні і заходилися обирати маршалка. Було обрано віленського воеводу Криштофа Радзивіла. З цією кандидатурою католики й уніати мушили погодитись, по-перше, тому, що право маршалкування тоді належало Литві, по-друге, тому що на сейм прибуло чимало представників православних та протестантів. Криштоф Радзивіл добре ставився до православних, вважав їх союзниками у боротьбі за свободу віровизнань [6]. У його особі православні так само, як і протестанти, здобули впливового та надійного лідера і протектора. Ще однією такою особою був Адам Кисіль [7]. Прихильність та увагу з боку православних він здобуває майже напередодні елекції. Одразу після останнього сейму, що відбувся за правління Сигізмунда III (весна 1632 р.),

Кисіль зрікається унії й приєднується до православного табору. Адама Киселя знали як впливову й авторитетну людину. Так, 15 травня 1632 р. Владислав писав йому листа, в якому просив підтримати на майбутній елекції [8]. На сеймах Кисіль ревно відстоював позиції православних, їхня перемога додавала йому престижу й ставала підмурком для успішної кар'єри парламентарія.

До православного табору належали також такі відомі захисники православ'я, як Лаврентій Древинський, Михайло Кропивницький та князь Юрій Пузина; представники Львівського та Віленського православних братств. Об'єднавшись із протестантами і К. Радзивилом, православні утворили потужну «сеймуючу братію», яка у будь-який момент на знак протесту могла залишити засідання й у такий спосіб зірвати сейм.

Поруч зі світськими протекторами, такими як А. Кисіль та К. Радзивил, постає ще один представник православних, їхній духовний лідер – Петро Могила. На жаль, не маємо змоги проаналізувати погляди Могили, висловлені в контексті сеймових дискусій. Однак йому належить дуже важлива роль під час засідання спеціальної комісії з питань православних, що діяла в рамках конвокаційного сейму [9]. Завдяки його активній позиції відбувалася консолідація православних напередодні елекції. З А. Киселем архімандрит співпрацював ще на синоді 1629 р. П. Могила розумів, що успіх православних послів на сеймах залежатиме не тільки від їхньої енергійності та узгодженості дій, а й від кількості сеймуючих, які їх підтримають. Ведучи переговори з представниками православної еліти – міщанства та шляхетства, він залучає до справи відновлення віросповідних прав як протестантів, для кого ця тема була так само актуальною, так і православних. Не торкаючись розбіжностей у релігійних поглядах православних і протестантів, Могила має на меті передусім їх політичне об'єднання, щоби спільними зусиллями досягти однієї мети. Криштофа Радзивила Могила вважає впливовим і сильним союзником [10].

К. Радзивил підтримав архімандрита і взяв до уваги його прохання. У тексті діаріуша знаходимо чимало свідчень про співпрацю православних і протестантів, яка виявила себе вже на початку конвокаційного сейму. Посли від православних, підтримувані протестантами, розпочали із заяви про те, що не братимуть участь у сеймуванні доти, доки їм не буде обіцяно свободу віровизнань, порушену за правління Сигізмунда III [11]. За ініціативи православних на розгляд гнєзненського архієпископа було подано для представлення на сеймі вимоги, оформ-

лені у 14 пунктах. Документ, на нашу думку, є яскравою ілюстрацією того, чого прагнули православні. В ньому чітко викладено їхні плани, що мали втілитися на елекції. Спробуємо коротко проаналізувати його зміст.

У вступній частині автори документу обґрунтовують своє право подавати на розгляд сеймуючих свої вимоги і домагатися їх реалізації. На їхнє переконання, це сприятиме не тільки «виліковуванню ран» Речі Посполитої в цілому, а й урегулюванню міжцерковних відносин у державі зокрема. Православні вказують на прорахунки їхніх послів на попередній елекції, які помилилися, коли дозволили елекцію Сигізмунда III, не отримавши гарантій свободи для православ'я [12]. Такі прорахунки не минають безслідно і накладають негативний відбиток на життя православної спільноти, створюють конфлікти у державі. Тому, дбаючи про спокій у майбутньому, сеймуючі мусять приділити належну увагу розглядові проблем православних [13].

Чимало уваги було зосереджено на юридичному нерівноправ'ї православних та уніатів. Укладачі документу вимагали скасування всіх привілеїв, виданих уніатам за рахунок православних. До переліку цих привілеїв входили універсали, мандати, інтердикти, що забороняли православним будувати церкви і входити до складу магістратів, дозволяли заарештовувати та привласнювати нерухоме майно, керуючись релігійними уподобаннями [14].

Підґрунтям свободи православних мало слугувати визнання недійсними всіх законодавчих актів, виданих починаючи з 1596 р. на користь уніатів, скасування трибунальських декретів 1627-1630 рр., що порушували свободу віровизнань у польсько-литовській державі.

Автори документу звернули увагу й на проблему тиску на православних, їх невизнання у суспільстві. Відтепер слід було гарантувати волю як для духовних, так і для світських «людей грецької релігії»; для тих, хто вже сповідує православ'я, і тих, хто хоче долучитися до лона Православної Церкви в майбутньому. Це право має діяти як для шляхти, так і для населення у королівських та шляхетських володіннях [15]. Вільними повинні бути відправлення богослужіння, укладання шлюбів, хрещення, поховання. Заборонялось чинити тиск на православні школи, друкарні та інші організації.

Однією з найбільш важливих вимог православних було встановлення відповідальності для кожного, хто чинитиме насилля православним, здійснюватиме напади на їхні духовні та світські інституції.

Православні мусили отримати назад усе майно, яке було заарештоване, відібране, опечатане уніатами. Представники православної еліти здобували право вільно будувати у власних маєтностях церковні інституції незважаючи на те, чи є поблизу костьоли.

Ціла низка пунктів була присвячена питанням судочинства. Так, справи про поранення та вбивство духовних осіб мали розглядатися з точки зору шляхетського права; відібрані метрики та інші публічні акти, потрібні для розгляду судових справ, поверталися православним; розгляд конфліктів між духовними та світськими особами - католицьким духовенством та православними - у Короні переходив до компетенції змішаного суду, у Литві - до великого кола. Серед судців мали бути як католики, так і православні, а справи між католицьким духовенством та православними міщанами мали вирішуватись не в Римі за участю папського легата, а біскупами з правом апеляції до трибуналу [16].

Окремими пунктами було окреслено права міст. Так, міста, де населення було здебільшого православне, мали бути зрівнені у правах з містами католицькими. Міщани не могли за віросповідним чинником бути відстороненими від різних посад. Відтепер, як було раніше проголошено в давніх привілеях, православні, католики, протестанти та уніати повинні були мати однаково відкритий доступ до посад у магістраті [17].

Певна річ, пункти не задовольнили католиків та уніатів. За записами у щоденнику папіста Альбрехта Станіслава Радзивила, 6 червня світські й духовні католики разом з уніатами зійшлися на засідання у гнезненського архієпископа. Представники католицького табору були настільки обурені пунктами, що деякі з них, за словами автора щоденника, були готові віддати навіть свої маєтності, тільки б не допустити такого приниження для своєї Церкви [18].

Однак вимоги православних та протестантів були добре відпрацьовані і чітко сформульовані. На них слід було дати так само чітку відповідь, піти на «можливі без порушення прав Католицької Церкви поступки», як міркували католики й уніати. Для того, щоб урегулювати відносини між православними й уніатами, так само як і між католиками й протестантами, було вирішено в рамках конвокаційного сейму скликати дві спеціальні комісії. Перша комісія розглядала справи протестантів, друга - справи православних. На прохання сеймуючих комісію очолив сам королевич Владислав.

Результатом роботи першої комісії став документ, який містив відповіді на згадані вище 14

пунктів [19]. «Punkta responsu dissidentibus de religione...» було написано для протестантів, адже комісія розглядала саме їхні проблеми, але нетерпиме ставлення католиків до свободи віровизнань, викладене у документі, не лишило байдужими й православних послів. На нього одразу було складено відповідь [20]. На сеймі проти документу висловлювались не тільки протестанти, а й православні.

На засіданнях другої комісії склалася більш сприятлива для обговорення релігійних проблем атмосфера, адже в цю комісію, на відміну від першої, де були виключно католики, входили як католики, так і протестанти. У доступному нам щоденнику конвокаційного сейму немає свідчень про роботу другої комісії, хід засідань, полеміку її учасників тощо. Щоденник подає лише підсумки та результати роботи комісії - документи, які було напрацьовано [21]. У тексті діаріюша не знаходимо жодної вказівки на те, хто представляв сторону православних та уніатів протягом засідань, жодних даних про гостроту полеміки та проблеми, що її спричиняли. С. Голубєв намагається відтворити роботу комісії, спираючись на інше джерело - брошуру «Supplementum Synopsis» (Доповнення до Синопису), видану віленським православним братством [22]. На засіданні комісії був присутній Петро Могила, який благословив слово першого мовця - брацлавського підсудка Михайла Кропивницького. Згадане вище джерело інформує й про те, що у роботі комісії брали участь також Лаврентій Древинський та Юрій Пузина [23]. Михайло Кропивницький сформулював мету зібрання і прагнення православних: за посередництва комісії «залікувати рани» й відновити права митрополита та єпископів, щоб на польсько-литовських землях не утискали православне богослужіння й грецьку старожитну релігію в цілому. Кропивницький закликав до всебічного заспокоєння православних [24].

На засіданні православні мали активних опонентів - уніатів, яких представляв митрополит Вел'ямін Рутський. Його перші слова мали на меті довести присутнім правомірність існування унії. За словами уніатського митрополита, не «схизматики» (православні) зазнають утисків від уніатів, а уніати від православних. Розгорнулася активна полеміка, у яку втрутився сам королевич Владислав.

Важливим моментом роботи комісії був розгляд «документальних доказів». Православні та уніати, прагнучи довести свою правоту, наводили певні факти, події, документи. Кожна зі сторін апелювала до актів, що зберігали за нею набуті

права. Законодавче підґрунтя, на яке спиралися як православні, так і уніати, було настільки двозначним, суперечливим та заплутаним, що дискусія між сторонами могла тривати дуже довго. Як видно з опису роботи комісії, православні вдавалися до теологічних питань, але не забували й про історію, стверджуючи, що Берестейська унія була справою двох єпископів, які не узгодили свої дії з усім православним загалом [25]. Наголошували й на тому, що всі історичні докази уніатів є містифікацією й хибним тлумаченням історії.

Важко визначити, яка зі сторін виграла, а яка програла у словесній боротьбі. Судді і Владислав мусили тільки мовчазно спостерігати, оскільки протягом засідання повинні були зберігати неупередженість. Коли наступного дня до роботи комісії забажало долучитися чимало новоприбулих представників від обох сторін, Владислав і судді допустили до засідання тільки найавторитетніших [26]. Судді уважно слухали обидві сторони і намагалися досягти компромісу, який би заспокоїв православних і водночас не викликав невдоволення уніатів. Після тривалих дискусій такою спробою компромісу став проект угоди між православними та уніатами, в якому містилися невеликі поступки першим. Проект не задовольнив православних, які прагнули до повного відновлення своїх прав. Їхні представники відмовилися його ухвалювати. Однак конвокаційний сейм наближався до завершення і, з метою налагодження стосунків між сторонами, маршалок запропонував доробити й

удосконалити проект угоди. До цього, на його думку, мали докласти зусиль представники уніатів. Маршалок запропонував їм скласти списки поступок, на які вони погоджуються задля примирення з православними протягом елекції, більше того - перерахувати всі можливі поступки на майбутнє [27]. Розгляд цих проектів мав стати справою наступного елекційного сейму. Зрештою, обидві сторони погодилися на компроміс і конвокаційний сейм було завершено.

Отже, оголосивши свої вимоги до елекції 1632-1633 рр., православні продемонстрували прагнення досягти повної свободи для своєї Церкви і суспільного визнання її повноправного існування нарівні з Католицькою та Унійною Церквами. Записи у невеликому за обсягом діаріуші конвокації засвідчують, що представники православ'я вже на початку сейму виявили найбільшу активність, висуваючи на розгляд проблему «заспокоєння». Разом з протестантами православні сформували потужну коаліцію, підтримувану такими особами, як А. Кисіль, К. Радзивил та П. Могила. Стисло занотовані на сторінках діаріуша слова сеймуючих, зміст «Чотирнадцяти пунктів» та документів-відповідей переконують нас у тому, наскільки важливим для сеймуючих був розгляд проблем Православної Церкви. Рішення створити спеціальну комісію з питань православних та її робота під час конвокаційного сейму свідчать про особливу увагу послів до православного питання, прагнення знайти шлях до порозуміння.

1. *Syryn F.* Between Poland and the Ukraine. The dilemma of Adam Kysil, 1600-1653.- Cambridge, 1985.- P. 68.
2. *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования).- К., 1883.- Т. 1; К., 1898.- Т. 2. Уривки діаріушів слід шукати у додатках до I тому вказаної праці.
3. Извлечение из рукописи, содержащей описание (дневник) конвокационного сейма, бывшего в Варшаве. (Далі - Діаріуш) // *Голубев С.* Киевский митрополит...- Т. 1.- С. 426.
4. *Голубев С.* Киевский митрополит...- Т. 1.- С. 426-428.
5. Діаріуш.- С. 409—412. Див. також подані нижче доповнення до пунктів.
6. Докладніше його біографію див.: Radziwiłł Krzysztof / *Polski słownik biograficzny.*- Т. XXX/2.- Zesz.125.- Wrocław etc., 1987.- S. 276.
7. Життєвий шлях та суспільно-політичну діяльність Адама Киселя описано у ґрунтовному дослідженні Френка Сисина. Зокрема його біографію див.: *Syryn F.* Between Poland and the Ukraine...- P. 38-54.
8. *Syryn F.* Between Poland and the Ukraine...- P. 67.
9. Опис роботи комісії див.: *Голубев С.* Киевский митрополит...-Т. 1.-С. 487-512.
10. С. Голубев пише про листування П. Могили з К. Рад-

зивилом. Досліднику відомо про два листи Могили до віленського воеводи. Однак він коротко подає зміст тільки першого листа. Так, у ньому було висловлено повагу до князя, сказано, що православні, як і протестанти, вважають його великим приятелем та добродійником. Могила вірив у плідність співпраці, за його переконанням, істинної і милої Богові. "Де істина, там і Бог, а Бог із нами (православними і протестантами - *О. М.*)" - вважав Могила. Детальніше про це див.: *Голубев С.* Киевский митрополит...- Т. 1.- С. 465.

11. Діаріуш.-С. 408.
12. Punkta dissidentium de religione. (Діаріуш).- S. 408-409.
13. Ibid.- S.409.
14. Ibid.
15. Ibid.-S. 410.
16. Ibid.- S. 411.
17. Див. зокрема пункти 9, 10, частково п. 11: Ibid.- S.412.
18. *Голубев С.* Киевский митрополит...- Т. 1.- С. 476-477.
19. Punkta responsu dissidentium de religione, podane od panów katolików. (Діаріуш).- С. 414—415.
20. Одразу після «Punkta responsu...» у діаріуші подано відповідь на них: Replika dissidentium de religione na punkta panów katolików. (Діаріуш). - С. 415-418.

21. Так, у діаріуш вписано Memorial namowy między ich mościami greckiey religiey ł rozróżnionymi do dalszey zgody na przyszłą da Bóg electią zawieszoney y do braciey wziętey. (Діаріуш).- С. 424-426.
22. Докладніше про це джерело див.: Голубев С. Киевский митрополит...- Т. 1.- С. 487; а також: Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.).- СПб., 1901.- С. XVI.
23. Голубев С. Киевский митрополит...- Т. 1.- С. 487-489.
24. Там само.- С. 487-488.
25. Там само.- С. 511.
26. Там само.- С. 512.
27. Там само.- С. 515.

O. Mykhed

THE ORTHODOX CHRISTIANS AT THE CONVOCATION DIET IN POLISH-LITHUANIAN COMMON WEALTH (june and july, 1632)

An activity of delegates of the Orthodox Christians at the Convocation Diet that opened Election of King Władysław in 1632-1633 is described in article. Materials of Diariush of this Diet prove that the Orthodox delegates cooperated with the Protestants and made a powerful camp led by Adam Kysil, Krzysztof Radziwiłł and Petro Mohyla. Demands of the Orthodox Christians formulated at the Diet made a basis for «Pacification of the Greek faith» - the final act of Election in 1632-1633.